

Osim vrlo upečatljivih i korisnih bilješki kojih ima poprilično puno, sam tekst prijevoda psalama zaista uvlači čitatelja u kontekst i dovodi ponekad do toga da se čitatelj zapita što određeni dio točno znači s obzirom na to da fra Silvije ponekad nudi neobičan prijevod, kao na primjer u Psalmu 73,21: „A kad mi se mozak ukiseli, / i ganuća se moja sakriše...“ gdje se jezičnom analizom može uvidjeti da se zapravo radi o hebrejskom glagolu *fermentirati* te se zaključuje da prevoditelj očito ponekad prevodi doslovno s izvora i odabire tako prevesti da „slika“ bude čitatelju jasnija.

Fra Silvije Grubišić očito je na umu imao čitatelja kad je prevodio. Doista je mislio na onoga koji će čitajući njegov prijevod psalama (a i ostatka Starog zavjeta) „osjetiti“ snagu Svetoga pisma koje je bilo „prenosivi zavičaj“ Židovima u starom vijeku, pa tako i Hrvatima vjernicima u suvremenoj dijaspori za koju je sam obnašao svećeničku i dušobrižničku dužnost, što odjekuje u stihovima iz Psalmu 28,1: „K tebi Gospodine, vapijem; / Hridino moja, nemoj se oglušiti vapaju mome / da, oglušivši mi se, / ne postanem kao oni, što u jamu silaze.“

Nino Brozinčević

William Lane Craig

In Quest of the Historical Adam: A Biblical and Scientific Exploration

Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing, 2021., str. 421.

Naslov knjige nekako neodoljivo podsjeća na jednu drugu knjigu i potragu, na klasično teološko djelo Alberta Schweitzera *The Quest of the Historical Jesus*. Dok je Schweitzer tragao za povijesnom osobom Isusa Krista, dr. Craig vraća se još dalje na lenti vremena i traži povijesnoga praoca ljudskoga roda, naime, samoga biblijskog Adama.

Međutim, prije nego što uđemo u sadržaj knjige, ukratko ćemo predstaviti njezina svjetski poznatog autora. Dr. William Lane Craig (rođen 1949. godine) američki je kršćanski apologet, filozof i teolog. Doktorat iz filozofije obranio je na Sveučilištu u Birminghamu u Engleskoj, a doktorat iz teologije na Sveučilištu u Münchenu u Njemačkoj. Tijekom karijere podučavao je filozofiju religije na fakultetu Trinity Evangelical Divinity School u Chicagu, bio je gostujući profesor na belgijskom sveučilištu Katholieke Universiteit Leuven, znanstveni savjetnik iz područja filozofije na fakultetu Talbot School of Theology u Los Angelesu, a trenutno radi kao profesor filozofije na sveučilištu Houston Baptist University i gostujući profesor na fakultetu Talbot School of Theology. Bio je predsjednik društava Evangelical Philosophical Society (1996. – 2005.) i Philosophy of Time Society (1999. – 2006.). Dr. Craig napisao je ili uredio preko 40 knjiga, a najpoznat-

tije među njima su: *The Kalām Cosmological Argument* (1979.), *Reasonable Faith* (1984.), *Assessing the New Testament Evidence for the Historicity of the Resurrection of Jesus* (1989.), *Divine Foreknowledge and Human Freedom* (1990.), *Theism, Atheism, and Big Bang Cosmology* (1993.), *God, Time, and Eternity* (2001.), *On Guard: Defending Your Faith with Reason and Precision* (2010.) itd. Napisao je i gotovo 200 članaka, a portal *The Best Schools* 2016. godine imenovao ga je jednim od 50 najutjecajnijih živućih filozofa.

U svojoj najnovijoj knjizi, *In Quest of the Historical Adam*, dr. Craig bavi se vrlo zanimljivim i složenim pitanjem, u vezi s kojim je itekako svjestan da, riječima Richarda Averbecka: „Bez obzira na to što kažete (ili napišete) o prvim poglavljima Postanka, imat ćete mnogo problema s mnogo ljudi“ (str. xi). Unatoč tomu, dr. Craig „usuđuje se“ govoriti o ovim pitanjima, posebno o povijesnosti biblijskog Adama te tvrdi da se radi o važnome pitanju jer Adamova povijesnost ima mnoštvo teoloških implikacija. Između ostalog, vezana je uz pitanje izvornoga grijeha, nauka o grijehu općenito, nauka o pomirenju itd. Nadalje, potrebno je uzeti u obzir da je Isus vjerovao u povijesnost Adama i Eve (Mt 19,4-6), a on, kao božanski Sin Božji, ne bi trebao biti sposoban poučavati doktrinarnе pogreške ili vjerovati u laž. Dr. Craig stoga zaključuje da „koliko god to ludo zvučalo, nijekanje povijesnog Adama prijeti opovrgavanjem Kristova božanstva, a time i uništenjem pravovjernoga kršćanstva“ (str. 8).

Autor svoju knjigu ne smatra znanstvenim radom, ali ni „površnom popularizacijom“. Ciljano čitateljstvo kršćanski su filozofi, teolozi i drugi akademici koji nisu starozavjetničari ili znanstvenici. Ujedno smatra da bi knjiga mogla koristiti inteligentnim laicima koji nisu akademici. Knjigu je pak teško kategorizirati obzirom na to da autor na glavnu problematiku knjige baca toliko različitih profesionalnih i znanstvenih svjetala: biblijsko, povijesno, književno, filozofsko, paleontološko, antropološko, biološko itd., ali bismo općenito mogli reći da spada u područje kršćanske apologetike.

Sadržaj je podijeljen na četiri dijela i trinaest poglavlja. U prvomu dijelu, *Važnost povijesnog Adama*,¹ autor u jednomu pripadajućem poglavljju naslovljenom *Što je na kocki?* objašnjava važnost potrage za povijesnim Adamom, uglavnom razrađujući argumente za važnost već spomenute teme. Autor također iznosi pregled mezopotamijskih i egipatskih bogova te mitologije za bolje razumijevanje religija, kulturološkog konteksta i okolnosti događaja opisanih u Postanku 1-11.

U drugom dijelu, *Biblijske informacije o povijesnom Adamu*, koji sadrži šest poglavlja, autor se bavi pitanjima poput sljedećih: *Narav mita* (pogl. 2), *Spadaju li drevne pripovijesti iz Postanka 1-11 u mitove?* (pogl. 3 i 4), *Je li Postanak 1-11 mitološka povijest?* (pogl. 5), *Vjeruje li se da su mitovi istina?* (pogl. 6) i *Adam u Novom zavjetu* (pogl. 7). Dr. Craig ovdje predstavlja različite definicije i shvaćanja mita te

1 Naslovi poglavlja prijevod su prevoditelja članka.

sažima porodične sličnosti među njima. Zatim primjenjuje tih deset karakterističnih sličnosti mita s Postankom 1-11 i analizira ih. Mogli bismo reći da su poglavlja sadržana u drugom dijelu vjerojatno ključni i ponegdje najkontroverzniji dijelovi knjige. Stoga na kraju jedne od detaljnih analiza dr. Craig zaključuje:

U sažetku, pripovijesti u Postanku 1-11 pokazuju, ponekad dramatično, kategorijske sličnosti koje su obilježje folklornog žanra mita. Radi se o tradicionalnim, svetim pripovijestima smještenim u drevna vremena, čiji je središnji lik božanstvo koje želi usidriti stvarnosti prisutne autoru Petoknjžja u praiskonsko vrijeme. Ponekad fantastične, ali neopterećene nedosljednostima, bile su predmetom vjerovanja drevnih Izraelaca (...). Vidjeli smo da pripovijesti iz Postanka 1-11 dijele dovoljno kategorijskih sličnosti s mitovima da ih možemo svrstati među mitove (str. 131–132).

Štoviše, kada govori o pitanju jesu li vjerovali u istinitost mitova, dr. Craig uspoređuje antropološke podatke i istražuje dokaze iz književnosti drevnoga Bliskog istoka te zaključuje:

Funkcionira li Postanak 1-11 kao mitološka povijest, onda ova poglavlja ne trebamo čitati doslovno. Kod nekih zapisa, poput čovjekova porijekla i njegova pada, jasno se vidi da su metaforički ili figurativni, prikazujući na taj način humanoidno božanstvo nespojivo s transcendentnim Bogom iz priče o stvaranju. Drugi su, kao što smo vidjeli, fantastični čak i samomu autoru, ako ih shvatimo doslovno. S obzirom na to da je drevna povijest jedini zapis koji imamo, zbog manjka suglasnosti u pogledu tradicionalne povijesti ovih zapisa, teško je znati do koje mjere ove pripovijesti pokazuju plastičnost i fleksibilnost karakterističnu za mit (str. 198).

U svojoj potrazi za povijesnim Adamom, dr. Craig razlikuje književnog Adama od povijesnog Adama. Prema tome, „književni je Adam lik u priči, pogotovo u pripovijestima Postanka 2-3. Povijesni je Adam, ako je postojao kao takav, bio stvarna osoba, stvarni pojedinac o kojemu priče navodno govore“ (str. 206–207), a „želimo saznati nalikuje li književni Adam iz Postanka 2-3 u velikoj mjeri povijesnom Adamu, ako je kao takav postojao, ili točnije, tvrde li novozavjetni autori da književni Adam iz Postanka 2-3 u velikoj mjeri nalikuje povijesnom Adamu“ (str. 207). Dakle, u ovom poglavlju autor promatra Adamov lik u Novom zavjetu istražujući kako novozavjetni autori koriste izvanbiblijske književne figure i književnog Adama.

Treći dio knjige naslovljen je *Znanstveni dokazi i povijesni Adam* i podijeljen je na pet poglavlja. U osmom poglavlju, *Znanstvena i filozofska uvodna razmišljanja*, dr. Craig pokušava „sažeti znanstvene dokaze o porijeklu ljudskoga roda kako bi približno odredio kada su ljudi nastali. Povijesni se Adam zatim može smjestiti otprilike u to vrijeme“ (str. 245). Stoga autor u sljedećim poglavljima istražuje *Dokaze iz paleoneurologije* (pogl. 9) i *Dokaze iz arheologije* (pogl. 10 i 11), konzultira se s različitim geološkim i arheološkim vremenskim skalama, uzima u obzir paleoantropološke klasifikacije, proučava paleontologiju, genetiku,

arheologiju, drevnu tehnologiju, ekonomiju i društvenu organizaciju itd., da bi se zatim u posljednjem poglavlju trećega dijela knjige konačno bavio *Lociranjem povijesnog Adama* (pogl. 12). U tom poglavlju zaključuje: „Dok smo istraživali čovjekovo porijeklo, dokazi su nas uvijek iznova usmjeravali na pretka *Homo sapiens*a i *Homo neanderthalensis*a kao na izvor čovječanstva, odnosno na 'uvijek tajanstvenoga *Homo heidelbergensis*a'“ (str. 330). Povrh toga, dr. Craig tvrdi:

Prema tome, Adama možemo vjerodostojno identificirati kao člana *Homo heidelbergensis*a, koji je možda živio prije >750 tisuća godina. Čak je moguće da je živio na Bliskom istoku na biblijskom mjestu Edenskoga vrta – dakako mnogo prije nego što se obično misli. Njegovi su potomci migrirali na jug u Afriku, gdje se od njih razvio *Homo sapiens*, i na zapad u Europu, gdje su se razvili u neandertalce/denisovance. Nakon što je prije >130 tisuća godina *Homo sapiens* počeo migrirati iz Afrike, počele su se križati ove odvojene grane njegovih potomaka (str. 336).

U četvrtom dijelu, *Promišljanja o povijesnom Adamu*, koje sadrži samo jedno poglavlje, naslovljeno *Konačni zaključci* (pogl. 13), autor predstavlja svoja eshatološka promišljanja o temi, razmišlja o značenju koncepta slike Božje, o dualizmu tijela i duše te nudi vlastito gledište o mogućoj funkciji Adama i Eve kao utemeljiteljskog para čovječanstva, okruženog svojim neljudskim suvremenikima. Na kraju dr. Craig zaključuje svoju dugu potragu sljedećim riječima:

Obzirom na nepotpunost podataka i provizornost znanosti, nema sumnje da se potraga za povijesnim Adamom neće okončati za naših života – ili, uostalom, bilo čijega života. Srećom, zbog relativno niske teoretske razine znanosti arheologije, naši provizorni zaključci nisu podložni korjenitim promjenama. Konstrukcije špilje Bruniquel i koplja iz Schöningena neće nestati. Najviše što se može dogoditi je da će se ponovno datirati. No, premda je moguće revidirati datume na neko nama bliže vrijeme, to nije vjerojatno u ovim i u većini drugih slučajeva. Štoviše, datumi se obično revidiraju na davnija vremena. Unatoč tomu što naša potraga ostavlja mnoga pitanja otvorenima, pošlo nam je za rukom značajno suziti prozor mogućnosti u pogledu Adamova mjesta u povijesti. Adam je vjerojatno živio prije između milijun i 750 tisuća godina, a ovaj je zaključak dosljedan s dokazom populacijske genetike. Paleontološka i arheološka otkrića vjerojatno će *terminus ad quem* gurnuti još više u prošlost. Uz to, možemo očekivati pojašnjenje mjesta *Homo heidelbergensis*a putem paleoproteomske analize ostataka ove vrste. Naziv u najmanju ruku korisno čuva mjesto za ljudsku vrstu s velikim mozgom, pretka *Homo sapiens*a, kao i za različite sestrinske vrste ljudske porodice. Možemo se pomiriti s nesigurnošću. Jer, premda trenutno u zrcalu vidimo mutno, jednoga dana vidjet ćemo licem u lice (1 Kor 13,12). U međuvremenu s uzbuđenjem iščekujemo nova otkrića (str. 380).

Knjiga *In Quest of the Historical Adam* možda nije jedinstvena u pogledu teme kojom se bavi, ali je posljednje i najsvježije djelo svoje vrste. Međutim, ono što je jedinstveno svakako je autorov sveobuhvatan pristup. Mišljenja sam da je sveobuhvatnost ove knjige istovremeno njezina snaga i slabost. Knjiga nudi širinu i

dubinu, ali ponekad to može biti veća smetnja nego korist. Naime, često odlazi predaleko od teme, a prosječan čitatelj nije kadar slijediti eruditskog autora u dubine mnogih i različitih područja.

Znanstveno, knjiga je na vrlo visokoj razini sadržajno i metodološki. Craigovo poznavanje činjenica i razumijevanje različitih ideja i koncepata impresivno je ne samo u području teologije, nego i antropologije, drevne književnosti, povijesti, prirodnih znanosti, arheologije itd. Ponekad se čini kako želi toliko toga reći o pojedinom pitanju ili temi da ne uspijeva sve staviti u glavni dio teksta, tako da je u tu svrhu primoran koristiti opsežne bilješke. Prilikom pisanja knjige autor je naveo više od 800 bilješki i konzultirao se sa stotinama izvora, što je vidljivo u veoma opsežnoj bibliografiji koja broji više od 370 naslova. Prema tome, ova će knjiga biti važan izvor za svakoga tko već proučava ili planira proučavati Postanak 1-11, iz bilo kojega ugla ili perspektive.

Prilikom predstavljanja argumenata autor zadržava objektivnost. Premda je kršćanski autor, nije pristran i ne pokušava prilagoditi svoje argumente kako bi ih uklopio u ustaljene kršćanske pretpostavke. Štoviše, ponekad ide protiv utvrđenih „istina“, ali argumentirano i zato bi lako mogao upasti u probleme s (konzervativnom) kršćanskom zajednicom. Međutim, bez obzira na to slažemo li se s njim ili ne, dr. Craig zaključke temelji na ozbiljno istraženim dokazima i stoga uvjerljivo predstavlja svoje teze.

Organizacija i struktura knjige prilično su logični jer autor argumentaciju gradi postupno, podupirući je različitim izvorima. Počinje samo s jednim poglavljem u prvom dijelu knjige, u kojemu objašnjava važnost istraživanja ove teme, a zaključuje samo jednim poglavljem u četvrtom dijelu knjige, gdje na jednom mjestu iznosi sve zaključke. Ostalih jedanaest poglavlja služe za razvoj argumentacije. Kao što sam već istaknuo, postoje brojne bilješke i neke od njih previše su opsežne. Također, knjiga sadrži nekoliko tablica, zemljovida, ilustracija, slika, *Kazalo imena i pojmova te Kazalo Svetoga pisma i drugih drevnih tekstova* na kraju knjige, što pomaže u svladavanju njezine građe.

U svomu metodološkom pristupu, autor koristi Bibliju te se u svrhu svoga istraživanja bavi različitim važnim biblijskim tekstovima, ali ide i šire od toga te konzultira apokrifne, pseudoepigrafska djela, drevne židovske pisce, Midraš, Targum, razne rabinske spise, ranokršćanske teologe, grčko-rimsku književnost i drevna bliskoistočna djela. Prema tome, ovo nije knjiga koja se Postankom 1-11 bavi isključivo s biblijske ili kršćanske teološke perspektive, nego se proteže puno šire. Autorova je interakcija s ovima, kao i sa svim drugim izvorima koje koristi, svrhovita, argumentirana, dijaloška, pristojna i konstruktivna.

Na kraju ovoga kratkog osvrt, moram priznati da nije bilo lako čitati ovu knjigu. Nemoguće ju je čitati brzo, letimično, podijeljene pažnje ili nepribrano, pa ipak razumjeti njezinu argumentaciju i izvući sve što nudi. Izrazito je važno čitati i ne preskakati bilješke jer doprinose razumijevanju glavnoga teksta. Međutim, čak

i kada knjigu pročitamo na fokusiran način, još uvijek postoje dijelovi koje nije lako razumjeti. Knjiga stoga nije namijenjena prosječnom kršćaninu, nego osobi sa solidnim teološkim temeljima, ali i širim općim znanjem, razumijevanjem drevne povijesti, geografije, antropologije itd. Ipak, tko odluči pažljivo pročitati ovu knjigu i „preživiti“ do kraja, knjiga će ga poučiti i potaknuti na preispitivanje. Što se toga preispitivanja tiče, moguće je da će neke stvari u knjizi kršćanin možda smatrati neprihvatljivima za svoja uvjerenja i stoga se s njima neće složiti, ali to ne bi trebalo dovesti u pitanje ničiju vjeru. Dapače, radi se o apologetskom djelu kršćanskoga autora koji je htio pomoći kršćanima da bolje razumiju svoju ljudskost i Božju tvorevinu, ali i svoju teologiju i svoja uvjerenja. Ova knjiga upravo to čini. Autorov cilj i njegove namjere u ovoj su potrazi jasne dok je pitanje našega zadovoljstva putovanjem, načinom na koji smo došli do cilja i zaključcima na kraju puta, nešto sasvim drugo, sasvim subjektivno i ovisno o svakom pojedinom čitatelju.

Dalibor Kraljik

Ervin Budiselić

Izazovi tumačenja Biblije

Zagreb: Biblijski institut, 2022., str. 173.

Domaći autor i teolog, dr. Ervin Budiselić, želi da se „izgubimo“ u Bibliji, ali se istovremeno brine da će nas u tome spriječiti upravo to što ćemo se – izgubiti u Bibliji i odustati od sustavnog čitanja. Stoga i ovaj vrijedan serijal, koji već treću godinu zaredom nastavlja davati svezak za sveskom prije svega korisne uvide u sadržaj i savjete za bolje razumijevanje Svetoga pisma. Budiselićev je cilj da Bibliju njezini čitatelji prestanu promatrati kao knjigu iz koje vade građu za svoje apologetske, teološke, moralne i ine ciljeve. Umjesto toga želi da se izgube u njezinoj *priči* i onda ispravno razumiju njezinu *poruku* i *poslušaju* Božji glas.

Treći svezak serijala *Kako se (ne) izgubiti u Bibliji* bavi se izazovima tumačenja Biblije, a struktura knjige nadahnuta je „narativnim slijedom između bolesti, ozdravljenja i hodanja“ iz Ivana 5,1-11, gdje je Gospodin ozdravio bolesnika pored ribnjaka Bethesde (str. 11). Knjiga stoga ima tri dijela: *Bolest, Ozdravljenje i Hodaj*. Poglavljima prethodi *Uvod*, u kojem autor objašnjava da se u knjizi neće toliko baviti *metodologijom* koliko *pretpostavkama* tumačenja Biblije. Kao i u prethodnim dvjema knjigama iz serijala ovime autor potvrđuje svoju nakanu neponavljanja građe koja već postoji na hrvatskom jeziku nego doprinosi izvornim i korisnim sadržajem. Stoga u dodatku navodi nekoliko resursa koji se bave metodologijom proučavanja Biblije, a među njima su i klasici *Kako tumačiti Bibliju*